АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНОЇ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ НА ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ОСНОВІ

Петрук О.М.

Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут» імені академіка Степана Дем 'янчука

Вихідним пунктом у розробці методики було розуміння того, що навчання граматики у початковому курсі української мови має орієнтуватися на практичну спрямованість процесу оволодіння знаннями і вміннями та засвоєння граматичних явищ на функціональній основі.

Специфіка пропонованої методичної системи полягає передусім у поєднанні системно-описового та функціонально-комунікативного підходів у викладанні мови. Свідоме володіння мовою грунтується на знаннях про систему мовних засобів, які забезпечуються засвоєнням певного лінгвістичного матеріалу. Системно-описовий підхід найбільш ефективний для засвоєння системи мови. Застосування функціонально-комунікативного підходу не суперечить традиційному підходу до навчання мови, а навпаки, слугує надійною основою для його оптимізації. Посилення акценту на функціональній характеристиці мовних явищ надає навчальному процесу природності: мова засвоюється як функціональна система, в якій взаємодіють лексичні і граматичні явища з точки зору їх вживання у мовленні, тому кожне сприймається учнями як необхідність для вдосконалення їхнього мовлення. Так, загалом, бачаться точки перетину системно-описового і функціонально-комунікативного підходів у навчанні рідної мови.

Оскільки підхід до опису системи мовних засобів та їх презентації безпосередньо залежить від мети, заради якої він здійснюється (у нашому випадку це комунікативно спрямоване навчання мови), то системно-описовий підхід у експериментальній методиці реалізується у руслі комунікативного і функціонального аспектів, тобто зміщуються акценти із системи мови в статиці на систему мови в динаміці, функціонуванні.

Комунікативний аспект, тобто ті закономірності, які стосуються питань, як, де, коли, з ким проходить акт комунікації, втягує у сферу нормативності, окрім правильного формоутворення, і семантику граматичної форми, і питання вживання, функціональної виправданості, доцільності тих чи інших граматичних засобів у певній ситуації, в конкретному тексті. У цьому випадку функціональний план вивчення системи мови (навіщо мова виробила даний засіб, з якою метою, чому, де, коли, за яких обставин, у яких ситуаціях він використовується) дає змогу реально осмислити ресурси мови, навчитися свідомо користуватися ними.

Комунікативно орієнтоване навчання рідної мови висуває першочергову мету - формування навичок спілкування. Важливо, що шлях до цієї мети - практичне користування мовою. У побудові дослідної системи береться до уваги, що практична мовленнєва спрямованість - це не тільки мета, але й засіб; учитися спілкуванню, спілкуючись - основна характеристика комунікативності. Розроблена комплексна методика інтегрує процеси пізнання мовної системи і розвитку мовлення, тобто поєднує те, що у мовленні існує як одне ціле: мовний матеріал і реалізація його у мовленнєвій діяльності.

Враховуючи той факт, що будь-яка окрема методика є структурним компонентом дидактики, розроблена система дослідного навчання спирається на загальнодидактичні принципи науковості, доступності, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, свідомості, практичної спрямованості знань. Крім того, в дослідному навчанні ми керуємося також лінгвометодичними принципами, зокрема: стуктурно-семантичним, функціональним, комунікативним, лексико-граматичним, нормативно-стилістичним та принципом внутрішньомовних зв’язків. Дотримання зазначених принципів створює лінгводидактичну основу експериментальної методики.

Вважаємо, що належної уваги вимагають комунікативний і функціональний принципи, які запозичені з методики навчання іноземних мов. Реалізація їх у практиці викла-

дання рідної мови дає змогу досягнути більш вагомих результатів. Зазначимо, що принципу комунікативності ми відводимо домінуючу роль серед інших, оскільки він відображає різні аспекти процесу засвоєння мовних знань, формування й удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів. Принцип комунікативності вимагає здійснення процесу навчання мови як засобу спілкування в умовах, максимально наближених до реальних умов комунікації. Функціональний принцип обумовлює насамперед раціональний відбір, групування і введення навчального матеріалу з урахуванням функцій мовних засобів, закономірностей і правил їх використання.

Функціонально-комунікативний підхід до навчання рідної мови вимагає застосування методів, форм, прийомів роботи, спрямованих на формування у школярів системи умінь і навичок, що складають мовленнєву компетенцію.

З метою виявлення найбільш ефективних методів та прийомів вивчення граматичного матеріалу і формування мовленнєвих умінь учнів ми проаналізували класифікаційні системи вітчизняних та зарубіжних дидактів, психологів і методистів [1-3; 7-12]. Результати ретельного аналізу класифікацій ми оформили у таблиці 1, яка показує найбільш доцільне використання тих чи інших методів на різних етапах навчальної діяльності.

Слід зазначити, що поряд з традиційними методами при функціонально-комунікативному підході до навчання рідної мови активно впроваджуються комунікативні методи, які широко відомі у методиці викладання іноземних мов, а для вчителів рідної словесності є новими. У лінгводидактиці існують їх модифікації: методи створення штучного мовленнєвого середовища [4], моделювання мовленнєвого висловлювання й мовленнєве його оформлення від обставин спілкування [5]. Комунікативні методи навчання мови М.Р. Львов визначає як методи, комплекси методичних прийомів, що орієнтовані на мовлення, живе спілкування, мовну комунікацію [6]. Вони спираються на теорію мовленнєвої діяльності, зокрема на аналіз мовленнєвого акту: метод враховує всі його складові - ситуативну, мотиваційну, сприйняття співрозмовником і зворотний зв'язок. Комунікативні методи висувають на перший план розвиток мовлення учнів, теоретичні відомості виводяться на основі аналізу виучуваних явищ в тексті.

Наведені класифікації ми узагальнили в таблиці 2, що ілюструє, які методи найбільш ефективно у порівнянні з іншими розв'язують завдання певного етапу навчальної діяльності.

Розроблена нами на основі теоретичних положень експерименту комплексна модель вивчення граматичного матеріалу і формування мовленнєвих умінь учнів 4-х класів охоплює чотири етапи, що співвідносні з етапами опрацювання мовного матеріалу.

Перший етап - створення мотиву для вивчення певного граматичного явища. Найбільш дієвим мотивом вивченн я рідної мови є осмислення практичної значущості виучуваного. Продуктивним на цьому етапі є застосування у рамках проблемного методу «проблемної історії», з якої стає очевидною необхідність вивчення нового матеріалу. Методичне призначення даного прийому полягає у психологічній підготовці дітей до сприймання інформації, вона стає для кожного з учнів особисто значущою. За умови, що тема вже вивчалася, використовуємо прийом «мозкова атака», який покликаний активізувати увагу учнів, залучити їх до обмірковування матеріалу, пригадування вже відомого, усвідомлення тої інформації, з якою може бути пов'язане нове знання.

Другий етап - засвоєння граматичного ладу мови, сприймання, осмислення, впізнавання виучуваних мовних явищ. Відомо, що граматичний матеріал характеризується високим ступенем абстракції і почасти становить значні труднощі для молодших школярів. Тому застосування методу спостережень над мовними явищами у процесі аналізу зв'язних текстів дозволяє звернути увагу на їх семантику, структуру, комунікативне призначення. Вивчення певної граматичної структури починаємо із загальної настови на її функціональну -спрямованість. Такий шлях пізнання - від мовної одиниці до її функції є неодмінною передумовою того, що при потребі учень зможе

свідомо піти у протилежному напрямку; розуміючи зміст, який треба висловити, вибрати потрібні для цього засоби. На даному етапі ефективними для презентації граматичного матеріалу на функціональних засадах будуть: спостереження за функціонуванням виучуваних мовних явищ в усному мовленні або текстах, комплексний аналіз текстів різних типів і стилів мовлення, прийоми порівняння, зіставлення, евристична бесіда тощо. і

Третій етап - практичне формування мовних умінь та на їх основі частково-мовленнєвих умінь і навичок школярів. Вирішальну роль у формуванні зазначених умінь відіграє продумана система навчально-тренувальних вправ, зокрема такі види роботи, які вимагають від учнів активної мовленнєвої діяльності, практичного використання набутих знань, оперування вивченим матеріалом, синтезу різноманітних мовних одиниць.

Таблиця 1

Основні етапи навчальної діяльності	Організація вивчення нового навчального матеріалу	Формування умінь і навичок	Удосконалення раніше вивченого	Визначення результативності навчання
		ДИДАКТИ І ПСИХОЛОГИ		
Алексюк А.М.	Спостереження, пояснення, розповідь, бесіда	Практичні методи: виконання вправ	написання творів	
Савченко О.Я.	Пояснювально-ілюстративні, самостійна робота учнів, дослідницький метод	Практичні методи: навчальні вправи дидактична гра	ігрові вправи самостійна робота учнів	Контрольно-перевірна бесіда
Лернер І.Я. Скаткін М.М.	Пояснювально-ілюстративний, дослідницький, проблемного викладу	Інструктивно-репродуктивний	Метод формування творчих можливостей	
Єсипов Б.П. Перовський Є.І.	Методи повідомлення-сприймання нових знань: пояснення, розповідь, бесіда	Бесіда, демонстрування, робота з підручником, експеримент, вправи	Методи повторення, вправи	Методи, перевірки і оцінки знань та умінь учнів
		ЛІНГВОДИДАКТИ		
Біляєв О.М.	Усний виклад вчителем матеріалу, спостереження, евристична бесіда	Робота з підручником, виконання вправ	Метод вправ (творчі вправи, проблемні завдання)	
Федоренко Л.П.	Методи теоретичного вивчення матеріалу: бесіда, повідомлення вчителя, читання підручника	Методи теоретико-практичного вивчення мови та оволодіння мовленням	Методи практичного навчання мовленню: розповідь, опис, роздум за зразком, перекази, твори, редагування	
Хорошковська О.Н.	Пізнавальні методи: пояснювально-ілюстративний, частково-проблемний, або метод евристичної бесіди, проблемний, або пошуковий	Тренувальні, або практичні, методи імітаційний, репродуктивний, оперативний	продуктивно-творчий, або комунікативний	Контрольно-перевірні: контрольно-репродуктивний, контрольно-оперативний
Усненський М.Б.	Пізнавальні: пояснювально-ілюстративний, проблемний, або пошуковий, частково проблемний, або метод евристичної бесіди	Методи формування мовленнєвих умінь (тренувальні): імітаційний, оперативний	комунікативний	Контрольно-перевірні: опитування, контрольно-оперативний, контрольно-комунікативний

Таблиця 2

Етапи навчальної діяльності	*Мотивація навчальної діяльності*	*Засвоєння граматичного ладу мови*	*Формування мовних та частково-мовленнєвих умінь та навичок*	*Удосконалення мовленнєвих умінь і навичок*
Методи навчання	Проблемне навчання, частково-пошуковий, дидактична гра	Пояснювально-ілюстративний, частково-проблемний, або метод евристичної бесіди, ДОСЛІДНИЦЬКИЙ, спостереження над мовою, робота з підручником	Практичні методи навчання: імітаційний, репродуктивний, оперативний	Продуктивно-творчий, або комунікативний

Четвертий етап - удосконалення мовленнєвих умінь та навичок. Домінуюча роль на даному етапі відводиться комунікативним методам, які мають вагомий арсенал прийомів: створення мовленнєвих ситуацій або вибір їх з плину життя; рольові ігри, екскурсії, розгляд картин, спеціально організовані спостереження, інші способи накопичення інформації, вражень; будь-які види діяльності, які можуть викликати потребу висловитися; створення казкових сюжетів, реклами, словесне малювання, проба пера. Особливість прийомів комунікативного спрямування у тому, що вони пропонують закріплення знань, формування й реалізацію навичок та умінь у конкретній ситуації, показують шляхи практичного застосування теоретичних знань.

Варто зазначити, що в процесі вивчення граматичного матеріалу та формування мовленнєвих умінь молодших школярів означені методи поєднувалися і взаємодіяли. Спостереження над мовним матеріалом часто починалося з проблемного завдання або дидактичної гри. Евристична бесіда відкривала широкі можливості для створення ситуацій пошуку, реалізації елементів проблемного навчання, або ж могла включати запитання репродуктивного характеру, спрямовані на актуалізацію опорних знань. При зв'язному викладі вчителя характер організації навчального матеріалу міг бути описово-розповідним і проблемним залежно від його змісту та підготовленості учнів. Функціонування ж комунікативного методу поширювалося практично на всі методи навчання, адже продукування мовлення супроводжувало усі етапи навчання, а мовленнєві уміння, як відомо, формуються саме у процесі мовленнєвої діяльності.

Раціональний відбір і цілеспрямоване використання у процесі експериментального навчання зазначених методів забезпечували не тільки оволодіння граматичним матеріалом, але й слугували формуванню у молодших школярів відповідних умінь та навичок його використання в усному і писемному мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. - К.: Рад. шк., 1981.
2. Біляєв О.М. Сучасний урок рідної мови. - К.: Рад. шк., 1981.
3. Дидактика средней школы / Под ред. М А. Данилова. - М., 1975.
4. Дідук Г. Система комунікативно-лінгвістичної роботи при вивченні дієприкметника у 7 класі // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. - 2002. - №7.-С.108.
5. Капинос В.И. Активизация методов работы по развитию речи *И* Совершенствование методов обучения русскому языку: (Сб. ст.). Пособие для учителей / Сост. А.Ю. Купалова. - М.: Просвещение, 1981.-С.41.
6. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. Изд. второе, исправленное и дополненное. - М., 1997. - С.89.
7. Основы дидактики / Под. ред. Б.П. Еситова. - М., 1967.
8. Перовский Е.И. Проблема методов в обучении // Сов. педагогика. - 1956. - №12.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. - К.: Абрис, 1997.
10. Успенский М.Б. Совершенствование методов и приёмов обучения русскому языку в национальной школе. - М.: Педагогика, 1979.
11. Федоренко Л.П. Принципы обучения русскому языку.[4]- М.: Просвещение, 1973.
12. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. - К., 1999.